

Počeci suvremene hrvatske države (kronologija procesa osamostaljenja Republike Hrvatske: od Memoranduma SANU 1986. do proglašenja neovisnosti 8. listopada 1991.), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb 2007., 159 str.

U stvaranju samostalne hrvatske države pojedini događaji i datumi imaju poseban značaj i zauzimaju istaknuto mjesto. Radi podsjećanja na njih i isticanja njihove važnosti, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata izdao je knjigu *Počeci suvremene hrvatske države (kronologija procesa osamostaljenja Republike Hrvatske: od Memoranduma SANU 1986. do proglašenja neovisnosti 8. listopada 1991.)*, koja je zapravo katalog istoimene izložbe, otvorene u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu 29. svibnja 2006. godine. Knjiga započinje „Predgovorom“, a potom slijedi „Riječ urednika“, ravnatelja Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata, mr. sc. Ante Nazora, koji je i autor teksta. Knjiga se sastoji od dva dijela. Prvi dio (8.-99.) čini šesnaest manjih poglavlja koji kronološki prate važnije događaje u procesu osamostaljenja Republike Hrvatske do konačnog proglašenja njezine samostalnosti 8. listopada 1991., s osvrtom na najvažnije političke i vojne događaje nakon toga – sve do mirne reintegracije „hrvatskog Podunavlja“ 15. siječnja 1998. godine. Knjiga je popraćena bogatim slikovnim materijalom i dokumentima. Drugi dio knjige (103.-148.) čini šest priloga, čiji sadržaj upozorava na važne događaje iz 1990. i 1991. godine, koji još uvijek nisu dovoljno dobro istraženi i predstavljeni.

U „Uvodu“ (8.-13.) se spominje Memorandum Srpske akademije nauka i umjetnosti, kojim započinje kriza na području bivše SFRJ, uspon Slobodana Miloševića i jačanje velikosrpskog nacionalizma.

U poglavljima „Demokratizacija hrvatskog društva“ (14.-18.) i „Demokratski izbori u Hrvatskoj (travanj-svibanj 1990.)“ (19.-25.), govori se o uspostavi višestranačja u Hrvatskoj i osnivanju prvih političkih stranaka te o održavanju višestranačkih izbora koji su rezultirali pobjedom Hrvatske demokratske zajednice. Uz demokratizaciju društva, prikazano je i pogoršanje hrvatsko-srpskih odnosa, izazvano velikosrpskom politikom vođenom iz Beograda i srpskim mitinzima diljem Hrvatske. Na kraju je istaknuta i uloga Jugoslavenske narodne armije (JNA), koja je nakon pobjede HDZ-a na izborima, u svibnju 1990. oduzela većinu oružja Teritorijalne obrane Socijalističke Republike (SR) Hrvatske.

Poglavlje „Konstituirajuća sjednica Hrvatskog sabora (30. svibnja 1990.) – uspostava nove, demokratski izabrane vlasti“ (26.-34.) donosi pregled najvažnijih odluka te sjednice, koja je jedan od najvažnijih događaja u novijoj hrvatskoj povijesti. Uz tekst su priložene fotografije s te sjednice.

Poglavlje „Pobuna Srba u Hrvatskoj“ (35.-38.) daje pregled protuustavnog djelovanja i prekrajanja teritorijalno-administrativnog ustroja SR Hrvatske, koje su pokrenuli pobunjeni Srbi u Hrvatskoj, s potporom Beograda, sve do proglašenja „Republike Srpske Krajine“ 19. prosinca 1991. godine.

U poglavlju „Stvaranje hrvatskih oružanih snaga – 'Prvi hrvatski redarstvenik“ (39.-47.) isticke se važnost oko 1.800 hrvatskih mladića koji su, pristupivši u kolovozu 1990. policijskim snagama, činili prvu oružanu postrojbu i jezgru hrvatske oružane

sile u Domovinskom ratu. Usporedno s razvojem prvih hrvatskih oružanih snaga, prikazan je i proces oružane pobune Srba u Hrvatskoj tijekom 1990., koja započinje „balvan revolucijom“ 17. kolovoza 1990.

U poglavlju „Novi Ustav Republike Hrvatske (22. prosinca 1990.)“ (48.-53.), navedene su najvažnije odredbe novog – tzv. Božićnog - Ustava Republike Hrvatske.

U poglavlju „Oružani sukob u Pakracu (2. ožujka 1991.)“ (54.-59.), prikazani su uzroci i tijek toga prvoga oružanoga sukoba između pripadnika posebnih jedinica Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske i naoružanih srpskih ekstremista. Pritom se ističe uloga JNA, koja se u Pakracu prvi put razmješta između sukobljenih strana, štiteći pritom srpske ekstremiste, o čemu svjedoče i fotografije.

O daljnjem povećanju napetosti u Hrvatskoj govore poglavlja „Krvavi Uskrs' (Nacionalni park Plitvička jezera, 31. ožujka 1991.)“ (60.-63.) i „Ubojstvo hrvatskih policajaca u Borovu Selu (2. svibnja 1991.)“ (64.-69.). Prikazani su oružani sukobi hrvatskih policajaca sa srpskim teroristima, potpomognutim dobrovoljcima iz Srbije, koji su rezultirali prvim žrtvama među hrvatskim policajcima. Ti događaji pokazali su hrvatskom vodstvu da se ne može nadati mirnom rješenju krize na području bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), te da se mora početi ozbiljno pripremati za obranu od prijeteće srpske agresije na Hrvatsku.

Poglavlje „Referendum za samostalnu i suverenu Hrvatsku (19. svibnja 1991.)“ (70.-71.), sadrži podatke o tom važnom događaju koji je bio temelj za proglašenje suverene i samostalne hrvatske države.

O ustrojavanju vlastite vojne snage, odnosno o preustroju policijskih snaga i ustroju prve četiri brigade Zbora narodne garde (ZNG) govori poglavlje „Osnivanje Zbora narodne garde“ (72.-73.). Na to se nastavlja i slijedeće poglavlje „Postrojavanje Zbora narodne garde na stadionu NK Zagreb (28. svibnja 1991.)“ (74.-79.), s navedenim tekstom svečane prisege pripadnika ZNG-a i fotografijama postrojenih postrojbi, političkih dužnosnika i okupljenog naroda.

U poglavlju „Deklaracija o uspostavi suverene i samostalne Republike Hrvatske (25. lipnja 1991.)“ (80.-91.), govori se o postupku razdruživanja Republike Hrvatske od drugih republika i SFRJ. Naveden je i tekst „Ustavne odluke o suverenosti i samostalnosti RH“, koji je popraćen slikama sa zasjedanja Sabora i naslovnicom iz novina. Objašnjavaju se okolnosti odgode odluke o raskidu svih državnopravnih veza sa SFRJ na tri mjeseca, a spominje se i sukob u Sloveniji između JNA i slovenske TO. Ističu se i hrvatske pripreme za obranu protiv znatno nadmoćnije JNA, ali i mirovne inicijative poput "Bedema ljubavi". Posebno je istaknut govor Vlade Gotovca 30. kolovoza 1991. ispred zgrade Komande 5. vojne oblasti JNA, u Zagrebu, koji je u knjizi naveden u cjelini.

U kolovozu i rujnu 1991. počinje otvorena agresija JNA i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku, koja je početkom listopada prerasla u opći napad na svim bojištima. O tome se u kratkim crtama, uz isticanje slika raketiranja Banskih dvora u Zagrebu 7. listopada 1991., govori u poglavlju „Otvorena agresija JNA i srpskih paravojnih postrojbi na Hrvatsku“ (92.-93.).

U posljednjem poglavlju prvog dijela knjige „Proglašenje neovisnosti RH (8. listopada 1991.)“ (94.-99.) govori se o zasjedanju Sabora RH u podrumu Inine zgrade u Šubićevoj ulici u Zagrebu 8. listopada 1991., na kojem je donesena Odluka o raskidu

svih državnopravnih veza Republike Hrvatske s bivšom državom SFRJ. Tekst spomenute odluke popraćen je fotografijom sjednice i naslovnicom iz novina. Na kraju poglavlja je kratak pregled važnijih političkih i vojnih događaja od kraja 1991. do mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja 15. siječnja 1998.

Prvi prilog u drugom dijelu knjige „Iznimna uloga jedinica za posebne namjene MUP-a RH u obrani i oslobađanju Republike Hrvatske 1991.“ (103.-109.) ističe važnost posebnih jedinica policije, odnosno specijalnih jedinica policije u obrani, a zatim i oslobađanju Republike Hrvatske. Izneseni su osnovni podaci o njihovu ustroju, zapovjednicima i zadaćama. U drugom prilogu pod naslovom „Razvoj oružanih snaga Republike Hrvatske od formiranja ZNG-a do kraja 1991.“ (110.-114.) analizira se osnivanje i ustroj hrvatskih oružanih snaga tijekom 1991., te se ističe njihov značaj u stvaranju i obrani hrvatske države. Naveden je i popis svih brigada i bataljuna ZNG-a i Hrvatske vojske (HV) ustrojanih 1991. godine. Treći prilog „Krizni štabovi“ (115.-117.) daje osnovne podatke o tim tijelima, njihovim zadaćama i članovima tijekom njihova djelovanja u drugoj polovini 1991. godine. U četvrtom prilogu „Vlada demokratskog jedinstva“ naglašava se njezina važnost i djelovanje, koje je simboliziralo jedinstvo svih političkih stranaka, a time i građana, u tim vrlo teškim trenucima za Hrvatsku. Peti prilog „Tijek međunarodnog priznanja Republike Hrvatske do primanja u članstvo Ujedinjenih naroda“ (120.-125.), koji je pripremio povjesničar Ivan Radoš, sastoji se od dva popisa. U prvom su, uz kratka objašnjenja statusa država u trenutku njihova priznanja Republike Hrvatske, navedene države koje su priznale RH do njezina primanja u Organizaciju Ujedinjenih naroda 22. svibnja 1992., a u drugom su navedene sve države koje su diplomatski priznale Hrvatsku do srpnja 2006. godine.

U posljednjem prilogu „Oslobađanje zapadne Slavonije u jesen i zimu 1991./1992. – prvo uspješno oslobađanje veće površine okupiranoga teritorija Republike Hrvatske u Domovinskom ratu“ (126.-148.), navode se najznačajniji podaci i događaji vezani uz oslobađanje prostora zapadne Slavonije. Uz isticanje važnosti zapadne Slavonije u obrani RH, u prilogu su dani vrlo dragocjeni, u javnosti često zanemareni, podaci o operacijama "Orkan-91", "Otkos-10" i "Papuk-91", te drugim manjim akcijama, tijekom kojih je od 29. listopada 1991. do 3. siječnja 1992. oslobođeno oko 2.275 km² okupiranog teritorija zapadne Slavonije. Pritom se ističe i oslobađanje Lipika 6. prosinca 1991., kao prvoga oslobođenoga grada na okupiranom teritoriju RH. Važnost tih podataka je to veća jer se temelje na raščlambama pripadnika Hrvatske vojske i policije koji su sudjelovali u oslobađanju okupiranog teritorija zapadne Slavonije tijekom jeseni i zime 1991./1992.

Na kraju knjige nalazi se kratak „Sažetak“ (149.-155.) na engleskom jeziku, koji je preveo Janko Paravić, te popis korištenih izvora, literature te objavljenih fotografija i plakata (156.-158.). Ova knjiga predstavlja jezgrovit prikaz najvažnijih političkih događaja u osamostaljenju suvremene hrvatske države.

IVAN BRIGOVIĆ

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. – Dokumenti (knjiga 1): Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku (1990.-1991.), urednik Mate Rupić, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb 2007., 628. str.

Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (dalje Centar) osnovan je zbog prikupljanja i sređivanja arhivskoga gradiva iz Domovinskog rata. U nastojanju da prikupljeno gradivo bude što dostupnije istraživačima i cjelokupnoj javnosti Centar je pokrenuo seriju zbornika dokumenata pod naslovom *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. – Dokumenti*. U spomenutoj seriji objavljivat će se dokumenti srpske strane iz toga razdoblja tj. gradivo Republike Srpske Krajine, koji govore o ulozi Oružanih snaga Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), ponajviše Jugoslavenske narodne armije (kasnije Vojska Jugoslavije) u ratnim događajima, djelovanju srpskih paravojnih formacija, odgovornosti i ulozi jugoslavenskog, srbijanskog i crnogorskog vodstva, te djelovanje paradržavnih tijela vlasti, političkih stranaka i ostalih civilnih tijela pobunjenih Srba u agresiji na Republiku Hrvatsku (RH).

Knjiga 1., kojom započinje serija zbornika dokumenata, vojne je provenijencije i obuhvaća razdoblje 1990. i 1991. U knjizi je predstavljeno 314 dokumenata, većinom Oružanih snaga SFRJ i paravojnih postrojbi pobunjenih Srba, koji obuhvaćaju sam vrh zapovjednog lanca Oružanih snaga (OS) SFRJ i paravojnih postrojbi, ali i postrojbe na terenu. Radi preglednosti i lakšeg snalaženja urednik je na početku zbornika priradio pregled sadržaja dokumenata i brojeve stranica na kojima se nalaze, te obrazloženje skraćena koja se nalaze u dokumentima. Na kraju zbornika su kazala osoba i mjesta koja se spominju u dokumentima.

Dokumenti započinju zapoviješću načelnika Generalštaba OS SFRJ za oduzimanje oružja Teritorijalne obrane Socijalističke Republike (SR) Hrvatske i njihovo skladištenje u pozadinskim bazama JNA od 1. veljače 1990. Tim činom osporena su ustavna prava SR Hrvatske, a njezino razoružavanje trebalo je olakšati provedbu planiranih političko-teritorijalnih koncepata „nove Jugoslavije“ ili „Velike Srbije“. U sljedećim dokumentima vidljiva je transformacija Jugoslavenske narodne armije (JNA) u srpsku vojsku, iako je krajem 1990. i prvim dijelom 1991. dio JNA još uvijek bio jugoslavenski nastrojen, poteze je lukavo vukao prosrpski vrh JNA. Najočitiiji primjer pristranosti JNA jednako je gledanje na nelegalno djelovanje pobunjenih Srba i legalne odluke Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske, što će s vremenom prerasti u otvorenu potporu (financijsku, materijalnu, logističku) srpskih pobunjenika. O tome svjedoči sprječavanje legalnih snaga Ministarstva unutarnjih poslova (MUP) RH da interveniraju 17. kolovoza 1990. u Kninu, te događaj u Pakracu početkom ožujka 1991. kada je JNA stala između srpskih ekstremista koji su razoružali svoje kolege Hrvate iz policijske stanice u Pakracu i hrvatskih policajaca koji su došli uspostaviti javni red i mir. Dokumenti Organa bezbednosti JNA iz svibnja 1991. pokazuju da su zapovjednici JNA znali za boravak četnika na području Vukovara, no da nisu ništa poduzimali protiv tih nelegalnih postrojbi.

Dokumenti iz druge polovine 1991. pokazuju još otvoreniju suradnju JNA i pobunjenih Srba, te odlučnije napade JNA na Hrvatsku s kopna, mora i iz zraka, u cilju zaokruživanja teritorijalnih pretenzija Srba (otprilike do linije Virovitica – Pakrac – Sisak – Karlovac – Ogulin – Karlobag). Napadi su pravdani apsurdnim tezama o zaštiti ugroženih Srba od „fašističke“ i „genocidne“ hrvatske vlasti i njihovih „neonacističkih“ pomagača Austrije i Njemačke. Uz pomaganje JNA, iz dokumenata je vidljiva pomoć pobunjenim Srbima i od Službe državne sigurnosti Republike Srbije, za što je najviše bio zadužen pomoćnik načelnika te službe Franko Simatović – Frenki, te pomoć Ministarstva obrane Republike Srbije. Pomoć se sastojala od naoružavanja, opremanja vojnom opremom, logističkom potporom i organiziranjem dolaska dobrovoljaca iz Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine na okupirana područja Republike Hrvatske. No, kako se 1991. primicala kraju tako su pobunjeni Srbi i JNA bili suočeni sa sve više problema, jer se povećavao broj dezertera, a moral je bio na sve nižoj razini zbog nedolaska svježih snaga. Unatoč tome Srbi su se uz pomoć JNA utvrdili na osvojenim položajima i tako dočekali kraj 1991. i potpisivanje primirja početkom 1992.

Ovaj zbornik dokumenata opsežno je i vrijedno djelo koje donosi niz do sada neobjavljenih dokumenata s početka Domovinskog rata. S obzirom na to da su dokumenti prepisani u izvornom obliku, zbornik je nezaobilazan izvor podataka povjesničarima i svim znanstvenicima zainteresiranim za Domovinski rat, a ostalim čitateljima podsjetnik je na to razdoblje hrvatske povijesti.

NATKO MARTINIĆ JERČIĆ

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. – Dokumenti (knjiga 2): Dokumenti institucija pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (1990.-1991.), urednik Mate Rupić, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb, Slavonski Brod 2007., 401. str.

Iz serije zbornika dokumenata *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. – Dokumenti*, koju je počeo objavljivati Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata izašla je druga knjiga. Za razliku od prve knjige iz serije koja je vojne provenijencije, prikazuje uglavnom dokumente paradržavnih i političkih ustanova pobunjenih Srba u Republici Hrvatskoj (RH) iz 1990. i 1991.: njihove skupštine, vlade, dokumente pojedinih ministarstava, pravosudnih tijela, upravnih tijela na lokalnoj razini, te političkih stranaka i udruga. Centar je knjigu izdao u suradnji s Hrvatskim institutom za povijest – Podružnicom za povijest Slavonije, Srijema i Baranje iz Slavonskog Broda. Radi lakšeg snalaženja urednik je na početku zbornika priredio pregled sadržaja dokumenata i brojeve stranica na kojima se nalaze te obrazloženje skraćenica, a na kraju zbornika su kazala osoba i mjesta koja se spominju u dokumentima.

Knjiga započinje govorom Jovana Opačića, jednog od čelnika Srpske demokratske stranke, nad jamom Kuk u Donjem Lapcu 27. siječnja 1990., a završava „Zapisnikom s 19. sjednice Vlade Republike Srpske Krajine“, održane 31. prosinca 1991. Knjiga obuhvaća 134 dokumenta iz kojih su vidljiva nastojanja i djelovanje paradržavnih institucija pobunjenih Srba, njihovih vođa, te pomagača iz institucija Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine te saveznih tijela Jugoslavije u cilju odvajanja dijela teritorija Republike Hrvatske i njegova pripajanja Republici Srbiji i Jugoslaviji. Iz političkih govora čelnika pobunjenih Srba i iz njihovih programa jasno je vidljiva propaganda, većinom temeljena na neistinama, koja potiče netolerantnost prema Hrvatima i legalno izabranoj vlasti u Hrvatskoj. Glavna teza koja se učestalo ponavlja je da su „Srbi ugroženi od Hrvata“, da je „nad Srbima izvršen genocid“, da je „pod hrvatskim grbom pobijeno milijun Srba“, da je „hrvatska fašistička vlast pripremala genocid“, te se zato pozivaju Srbi da se „odupru teroru ustaoidne vlasti“. No, širenje mržnje nije se zaustavilo samo na optužbama hrvatskih legalnih vlasti, nego su se optuživali Vatikan i Njemačka. Na jednoj sjednici Vlade Srpske autonomne oblasti Krajina Milan Babić, predsjednik te vlade, optužio je i Europsku zajednicu da „ima antisrpski pristup“ u rješavanju jugoslavenske krize.

Pod izgovorom ugroženosti od Hrvata, Srbi su nelegalno osnovali svoja politička tijela i radili na odcjepljenju od Hrvata i pripajanju zauzetog teritorija Republike Hrvatske Republici Srbiji. Dokumenti svjedoče da ih je vojno, logistički i materijalno pomagala Jugoslavenska narodna armija, Teritorijalnih obrana Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, te Republike Srbije i srpski dobrovoljci s područja cijele Jugoslavije. Želeći formalizirati odcjepljenje zauzetih teritorija RH, pobunjeni Srbi neustavno provode referendum o srpskoj autonomiji u Hrvatskoj. Najveći apsurd tog referenduma vidljiv je u zapisniku i izvješću Organizacionog odbora za izjašnjavanje građana Novog Sada za autonomiju srpskog naroda u Republici Hrvatskoj prema kojem za autonomiju srpskog naroda u RH glasuju ljudi iz Sombora, Apatina, Novog Sada, Pančeva i drugih općina u Vojvodini, dakle Srbi iz Republike Srbije. No bez obzira na neustavnost svojih poteza nelegalna Vlada SAO Krajine razdružuje se od Republike Hrvatske i donosi odluku o „prisajedinjenju SAO Krajine Republici Srbiji“.

Da bi bili u što boljoj poziciji prije dolaska snaga Ujedinjenih naroda pri kraju 1991. Srbi pokušavaju zaokružiti osvojene teritorije. Tako na 15. sjednici Vlade SAO Krajine od 30. studenog 1991. Milan Babić ističe da nije „oslobođen istočni Gospić, Sisak i Sunja“, a Milan Tarbuk, pomoćnik ministra obrane SAO Krajine, napominje da je „vrlo važno sprečiti revitalizaciju sela u kojima su živjeli Hrvati“ što su jednoglasno podržali članovi Vlade. Stajališta jugoslavenskog vodstva zorno se vide iz stenograma sastanka članova „krnjeg“ Predsjedništva SFRJ s predstavnicima Srba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, na kojem se raspravljalo o dolasku snaga UN-a na ratom okupirano područje RH. Branko Kostić, potpredsjednik Predsjedništva SFRJ, u svom izlaganju kaže da će se očuvati teritoriji gdje Srbi imaju većinu, te da Predsjedništvo neće iznevjeriti srpski narod. Na sastanku su čelnici pobunjenih Srba odlučno izjavili da odbijaju živjeti zajedno s Hrvatima u Hrvatskoj.

Tako je Risto Matković, predsjednik Skupštine općine Knin, izjavio da će „Srbi u Krajini prije svi izginuti nego dozvoliti da se o njima raspravlja u Europi kao o etničkim zajednicama u okviru Hrvatske“. Odluku pobunjenih Srba da neće živjeti u Hrvatskoj i njihovu namjeru da se ujedine sa Srbima s ostalih području SFRJ potvrđuje Ustav Republike Srpske Krajine donesen 19. prosinca 1991., u kojem se ističe da će

RSK "graditi čvrste državne veze sa drugim dijelovima srpskog naroda na teritoriju Jugoslavije", a "sve u cilju zajedničke države srpskog naroda".

Dakle, ovaj zbornik dokumenata donosi niz do sada neobjavljenih dokumenata s početka Domovinskog rata, koji jasno pokazuju stajališta pobunjenih Srba u RH i njihovih mentora izvan Hrvatske. Svjedoče da su svoje namjere nastojali provesti u djelo na neustavan način, vojno potpomognuti prosrpski nastrojenom Jugoslavenkom narodnom armijom i srpskim paravojnim postrojbama. Istraživačima i svim zainteresiranima za Domovinski rat, on je zato nezaobilazan izvor podataka o njegovim počecima.

NATKO MARTINIĆ JERČIĆ

Mario FILIPI, *Na istočnom pragu domovine: Slavonija, ljeto/jesen 1991. – kamerom i perom*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb 2006., 211 str.

Fotomonografija ratnog izvjestitelja Marija Filipija, koju je uredio dr. sc. Ante Nazor, s 360 fotografija (crno-bijelih i u boji) i popratnim tekstom svjedoči o događajima iz ljeta i jeseni 1991. u ratnoj Slavoniji. Fotografije su snimljene na prvoj liniji bojišta, u okolnostima opasni za život, što potvrđuje i teško ranjavanje samoga autora 13. listopada 1991. na izlazu iz Nuštra prema Marincima, dok je pratio pokušaj hrvatskih snaga da deblokiraju Vukovar. Fotografije su popraćene potpisima, koji navode vrijeme i mjesto njihova nastanka, opis snimljenog događaja, te dijelom imena i prezimena osoba na fotografiji. Radi veće dokumentarnosti, uz fotografije su navedena djelomično skraćena i prerađena izvješća autora, objavljena u listu *Glas Slavonije*, u rujnu i listopadu 1991. godine, a kurzivnim pismom navedeni su podaci o određenim događajima preuzeti iz dostupnih izvora i literature. Kao osnovni motiv koji ga je potaknuo da objavi ovo djelo, autor Filipi ističe zabrinutost zbog zanemarivanja Domovinskog rata, te bezobzirnog rušenja pojedinih njegovih simbola, poput, primjerice, Zida boli na Selskoj cesti u Zagrebu, te željnu da djelo svjedoči o „ponosu i dostojanstvu hrvatskih branitelja, o junacima koji su srcem lomili čelik i u temelje države koju su stvarali ugradili svoju snagu, mladost, ideale i živote“.

Prvi dio fotomonografije (8.-107.) čini niz tematskih cjelina kojima dominiraju fotografije: „Rat još nije počeo“, „Nemetinski šlepovi“, „Smrt lebdi ulicama“, „Hrvatske bolnice kao mete velikosrpskog agresora“, „Najveća tuga u srcu ratnika“, „Vatrene orgije u Donjim Bogičevcima“. Odabrane fotografije svjedoče o događajima koji su prethodili izbijanju otvorenih neprijateljstava između srpskih pobunjenika i JNA na jednoj strani, te pripadnika MUP-a RH i ZNG-a na drugoj strani, o progonu stanovnika Dalja, Erduta i Aljmaša, koji su 1. kolovoza 1991. prevezeni "šlepovima" rijekom Dravom do tranzitne luke Nemetin kraj Osijeka, o napadima topništva JNA na Osijek, Novu Gradišku, Vinkovce, Nuštar i druga slavonska naselja, posebice o razaranju bolnica, o izvlačenju tijela poginuloga hrvatskog branitelja kraj sela Novi Varoš, u kojem su sudjelovali kasnije istaknuti zapovjednici HV-a, Ante Gotovine i Damir Tomljanović-Gavran i drugim događajima iz toga razdoblja Domovinskog rata u Slavoniji.

U drugom dijelu fotomonografije (108.-211.), uz autorove fotografije, kronološki su navedeni i njegovi djelomično skraćeni novinski članci, objavljeni u listu *Glas Slavonije* u rujnu i listopadu 1991. godine: „Mitraljezima po kućama - desetak vozila okupatorske armije nemilice tuklo Brijest“, „Orlovnjak u plamenu rata - napadi na najveću osječku farmu mliječnih krava“, „Bliski susreti na slavonskom ratištu - pukovniku OZNE ponudio dvoboj pištoljima“, „Tvrđavica - obrambeni bedem Osijeka - vrtovi preorani granatama“, „Među braniteljima Antunovca - branit ćemo svoje domove“, „Metci i u stanovima - rafali iz osječke vojarne“, „Naselje Filipovica, u blizini zloglasnog poligona 'C' - noći straha u podrumima“ „U Vukovaru - „najnapadanim“ gradu u Hrvatskoj - vojska sve bespomoćnija“, „Ilok - rat bez pucanja - na najudaljenijoj, ali čvrsto branjenoj stopi hrvatske zemlje“, „Okučani, Nova Gradiška - nadvoznjak Vrbovljani - ključna točka“, „S ratišta oko Okučana - Novi Varoš 'selektivno' srušen“, „Gardisti hrane i njeguju starce - izvjestitelj 'Glasa Slavonije' u selu Dubovac“, „Tvrda hrvatska zemlja - neprijateljska ofenziva kod Nove Gradiške“, „S novogradiškog ratišta: tenkovi Jugoarmije zbrisali selo sa zemljopisne karte - Novi Varoš više ne postoji“, „Izvješće reportera 'Glasa Slavonije' s bojišta kod Nove Gradiške - još jedan hrvatski grad krvari, pritisnut naletom okupatorske vojske - „ognjem“ na Novu Gradišku“, „Žestok pritisak na Novu Gradišku - izvješće izvjestitelja 'Glasa Slavonije' iz jedne od najžešćih bitaka na hrvatskim ratištima“, „Laslovo bez crkve - novo divljaštvo velikosrpskih terorista“, „Županja više nije mirno područje - „Jastrebovi“ siju smrt“, „Nuštar - snažan oslonac obrane Vukovara“, „Bombardirani kod Nuštra - izvjestitelji 'Glasa Slavonije' pratili su konvoj pomoći Vukovaru koji nije uspio doći na mjesto odredišta zbog beskrupuloznosti i bestijalnosti srbo-komunističke armije“ i „Bombe iz rukava - kako radi okupatorska tvornica laži“.

U izvješćima se govori o napadu JNA na mjesto Brijest 31. kolovoza 1991. godine, o gardistu u podmaklim godinama Emilu Juraku – partizanu u Drugom svjetskom ratu i emigrantu iz poratne Jugoslavije, o razaranju farme Orlovnjak, o životu u neposrednoj blizini vojarne JNA „Milan Stanivuković“ u Osijeku, o neprestanim napadima JNA pješачkim i artiljerijskim naoružanjem na osječka naselja Filipovica i Tvrđavica, o životu u Vukovaru i Iloku početkom rujna 1991., o konvoju pomoći za Vukovar, o događajima na bojištima zapadne Slavonije – primjerice, o borbama u okolici Okučana i Nove Gradiške u rujnu 1991., o napadima srpskog agresora na Novu Gradišku, o potpunom razaranju Gornjih Bogićevaca, o odnosu hrvatskih gardista prema starijim osobama srpske nacionalnosti u selu Dubovac, kraj Okučana, o obrani Laslova, mjesta nedaleko od Osijeka, nastanjenom većinom Mađarima, te o djelovanju neprijateljskog zrakoplovstva na području Županje. Na kraju fotomonografije su izvješća o autorovu stradavanju: „Hrabri reporter Mario Filipi teško ranjen - novo dramatično stradanje novinara 'Glasa Slavonije'“ i „Reporter 'Glasa Slavonije' Mario Filipi žrtva je još jednog pucnja u istinu“.

Sačuvane i objavljene fotografije, popraćene odgovarajućim tekstom, vrijedan su prilog dokumentiranju povijesti Domovinskog rata. Zbog toga je ova fotomonografija značajan doprinos čuvanju uspomene na događaje s početka Domovinskog rata u Slavoniji.

SLAVEN RUŽIĆ

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. (memoarsko gradivo), knjiga 1 - Prilozi za povijest Hrvatske ratne mornarice u Domovinskom ratu (1991.), Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb 2007., 565. str.

Knjiga *Prilozi za povijest Hrvatske ratne mornarice u Domovinskom ratu (1991.)* prva je zasad objavljena u seriji *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990.-1995. – memoarsko gradivo*, u nakladništvu Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata.

Knjiga, koju je uredio dr. sc. Ante Nazor, podijeljena je u dva dijela, s prilozi-
ma. Prvi dio (11.-238.) je studija o ustrojavanju i djelovanju Hrvatske ratne mornarice
1991. godine, autora dipl. ing. Stjepana Bernadića – kapetana bojnog broda u mirovi-
ni, a drugi (239.-397.) sadržava sjećanja sudionika ratnih događaja 1991. godine.

Studija započinje uvodnim napomenama autora Stjepana Bernadića, koji ističe da
je namjeravao metodološki obuhvatiti i opisati Hrvatsku ratnu mornaricu kao granu
Oružanih snaga RH, koja se zajedno s ostalim granama Oružanih snaga borila za oču-
vanje suverenosti i teritorijalnog integriteta Hrvatske. U njoj su korišteni dokumenti
iz arhive HRM-a, privatne bilješke i sjećanja djelatnika koji su 1991. obnašali određene
dužnosti u HRM-u i sudjelovali u Domovinskom ratu. U prvom dijelu knjige govori
se o okruženju stvaranja HRM-a, o organizaciji pomorskih časnika u sklopu 4. briga-
de ZNG-a, o potpori mornaričke komponente u djelovanjima 4. brigade ZNG-a na
području Kruševa (kolovoz-rujan 1991.), o organizaciji rada pomorske komponente i
uvjetima hidrogeografskog i hidrometeorološkog okruženja na tom području, zatim o
ustroju i snagama Hrvatske ratne mornarice, o Jugoslavenskoj ratnoj mornarici i po-
morskim blokadama hrvatskih luka, o minskom, protuminskom i diverzantskom dje-
lovanju HRM-a u 1991. godini, o pomorskom prometu, pomorskom boju u Splitskom,
Korčulanskom i Neretvanskom kanalu 14.-16. studenoga 1991. i razbijanju blokade
JRM-a, te o Bijeloj floti u Domovinskom ratu.

Autor ističe da se nakon početka rata u Hrvatskoj, velikosrpskoj agresiji na Hr-
vatsku otvoreno priključila i JNA, a time i Jugoslavenska ratna mornarica (JRM), koja
u rujnu 1991. uvodi pomorsku blokadu hrvatskih luka i otoka. U takvim uvjetima
potpune prevlasti neprijatelja na moru počela se stvarati Hrvatska ratna mornarica.
Kao prvi organizirani nastup hrvatskih pomoraca u Domovinskom ratu autor navodi
pomorski prijevoz za potporu bojnih djelovanja 4. brigade ZNG-a na području Kru-
ševa, te zaključuje da su „prvi hrvatski mornari učinili ono što se od njih tražilo i to
na najbolji mogući način“ - „izdržali su do kraja i uspjeli prebaciti sve pripadnike 4.
brigade na sigurno“. U opisu stvaranja i ustroja HRM-a poseban naglasak stavljen je
na ustrojavanje ratnih luka i njihovih zapovjedništava krajem rujna 1991., s ciljem
koordinacije djelovanja snaga HRM-a s obrambenim snagama u gradovima u zoni
odgovornosti HRM-a.

Posebno su opisana minska djelovanja HRM-a, koja su imala osobito značenje u
borbi s protivničkom mornaricom na velikom dijelu Jadranskog mora, u prvom redu
zato što su mine bile jedno od prvih moćnih mornaričkih oružanih sustava na raspola-
ganju HRM-u u borbi s nadmoćnijim protivnikom. Autor navodi miniranje Kaštelan-

skog zaljeva ispred Ratne luke „Lora“, miniranje Splitskih vrata te prolaza Mali i Veliki Vratnik. Poglavlje o diverzantskom djelovanju Hrvatske ratne mornarice svjedoči o velikoj hrabrosti pomorskih i podvodnih diverzanata u uvjetima potpune nadmoći neprijateljske mornarice. Pomorski diverzanti bili su ujedno prva postrojba HRM-a postrojena pred zapovjednikom HRM-a.

U dva poglavlja koja su posvećena organiziranju i značenju pomorskog prijevoza u sklopu HRM-a, poseban naglasak stavljen je na udio „Jadrolinije“, odnosno trajekte i brodove „Jadrolinije“ koji su sudjelovali u ratnom djelovanju, te na popis svih brodova lokalnih te brzih i međunarodnih linija, zajedno s posadama, koji su na bilo koji način sudjelovali u ratnim događajima.

U zaključku na kraju studije autor ističe važnost ustrojavanja i nastanka HRM-a kao grane oružanih snaga RH te učinkovitost bojnih djelovanja koja je vodila HRM: „HRM je zajedno s ostalim granama OS RH izborila slobodu i nezavisnost RH. ... Svoju je zadaću ispunila već sredinom 1992., a ostalo je vrijeme djelovala u potpori drugim granama OS u konačnom oslobođenju zemlje.“

Drugi dio knjige donosi sjećanja sudionika spomenutih ratnih događaja u 1991. godini. Tako admiral u mirovini Vid Stipetić govori o Odjelu HRM-a Glavnog stožera Oružanih snaga RH u Zagrebu, brigadir Nikola Bokšić o protuzračnoj obrani u HRM-u, o događajima na otoku Šolti 1991. govori ratni zapovjednik Teritorijalne obrane toga otoka Zoran Radman, dipl. ing. Andrija Gerbec govori o ulozi Brodoremontnog poduzeća Šibenik u Domovinskom ratu, kapetan bojnog broda u miru Zvonimir Franjković govori o uspostavi Ratne luke Ploče, tu su i priče o Lučkoj gardi iz Ploča, osvrti na stvaranje Odreda naoružanih brodova u Kaliju i Dubrovniku itd. Poseban prilog posvećen je Josipu Vraniću, prvom žrtvi u redovima HRM-a, koji je život izgubio 24. rujna 1991. godine.

U Prilozima autor donosi popis brodova Flote Hrvatske ratne mornarice s njihovim osnovnim značajkama i popisima članova posade. Također je naveden i popis časnika i građanskih osoba koje su bile zaposlene u HRM-u u rujnu i listopadu 1991., prema organizacijskim cjelinama, kao i popis dijela hrvatskih branitelja na otoku Hvaru 1991. godine.

Na kraju knjige, u poglavlju Dokumenti (453.-539.) navedeno je 47 dokumenata koje je S. Bernadić prikupio od privatnih vlasnika, uglavnom sudionika ratnih događaja. Među njima su Dopis pukovnika Imre Agotića Europskoj misiji s Planom deblokade i napuštanja teritorija RH od JNA (listopad 1991.), Zapovijed načelnika Glavnog stožera Hrvatske vojske Antona Tusa svim zapovjedništvima operativnih zona i Zapovjedništvu HRM-a (19. listopada 1991.), Prijedlog Zapovjedništva HRM-a Glavnom stožeru Hrvatske vojske o stavljanju u nadležnost HRM-a objekata bivše JRM (11. prosinca 1991.), itd. Na samom kraju knjige nalaze se kazala imena i mjesta.

Iako obuhvaća samo dio povijesti Hrvatske ratne mornarice, odnosno dio događaja iz 1991. godine, ova knjiga je nezaobilazna literatura za spoznaju događaja u toj grani Hrvatske vojske 1991., odnosno za svaki pokušaj izrade cjelovite monografije o Hrvatskoj ratnoj mornarici u Domovinskom ratu.

JULIJA BARUNČIĆ PLETIKOSIĆ

Ante NAZOR, *Oluja pobjede/ The Storm of the Victory*, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb 2007., 188 str.

Dvojezična (hrvatsko-engleska) fotomonografija *Oluja pobjede* temelji se na sadržaju kataloga izložbe *Bljesak Oluje* iz 2005. godine. Dakako, on je dijelom prerađen i nadopunjen novim dokumentima i zapisima te brojnim fotografijama (crno-bijelim i u boji).

U „Uvodu“ (7.-12.), autor donosi kraći povijesni osvrt na događaje uoči *Oluje* i za vrijeme njezina trajanja, pridajući dužnu pozornost međunarodnim okolnostima koje su prethodile operaciji. U sljedećem poglavlju „Kronologija važnijih događaja“ (13.-21.) navedeni su i ukratko opisani važniji događaji uoči operacije: napadajna operacija *Zima '94*. (29. studenoga – 24. prosinca 1994.), napadajni boj *Skok 1*, (7. travnja 1995.), vojno-redarstvena operacija *Bljesak* (1.-3. svibnja 1995.), napadajni boj *Skok 2* (4.-11. lipnja 1995.) te operacija *Ljeto'95* (25.-30. srpnja 1995.) u kojoj su stvoreni preduvjeti za oslobađanje Knina i ostalih okupiranih dijelova Hrvatske. Uz to, spominju se i važniji politički događaji poput predlaganja plana međunarodne zajednice Z-4 za razrješenje političke krize u Hrvatskoj početkom 1995., koji je vodstvo pobunjenih Srba odbilo, ili Splitske deklaracije u srpnju 1995. godine, kojom su se svojim potpisima predsjednik Republike Hrvatske Franjo Tuđman, predsjednik predsjedništva BiH Alija Izetbegović, predsjednik Federacije BiH Krešimir Zubak te predsjednik Vlade BiH obvezali na oživotvorenje Washingtonskog sporazuma, odnosno na zajedničku obranu od srpske agresije i postizanje političkog rješenja sukladno naporima međunarodne zajednice. Poglavlje je obogaćeno fotografijom potpisivanja Splitske deklaracije, te s 19 fotografija na kojima je prikazana Vidovdanska smotra tzv. Srpske vojske Krajine i pripadnici srpskih postrojbi.

Središnji dio fotomonografije, dakako, zauzimaju fotografije i popis oslobođenih naselja, po danima operacije. Započinje zemljovidom s prikazom tijeka operacije po danima, a zatim slijede 242 fotografije, uglavnom složene kronološkim slijedom. Popraćene su potpisima koji čitatelju pružaju informaciju o autoru fotografije, vremenu njezina nastanka i događaju, mjestu ili osobama koje prikazuju. Na kraju ovog dijela fotomonografije pod naslovom „Reakcije iz svijeta“ čitatelji mogu vidjeti što su o Oluji rekli državnici i drugi akteri tadašnje međunarodne scene, poput američkog predsjednika Billa Clintona ili ministra obrane SAD-a. Williama Perryja.

Nakon prikaza *Oluje* odabranim fotografijama, slijede „Prilozi“ (164.-180.) s izvornim dokumentima pobunjenih Srba, koji prikazuju politiku vojnog i političkog vodstva tzv. Republike Srpske Krajine te visokih dužnosnika Srbije i vojnog vrha Jugoslavenske narodne armije. To su izvadci iz zapsnika sa sjednica, pisma, dijelovi govora, razna izvješća, rješenja, zamolbe i odluke. Među njima je *Odluka o državnom ujedinjenju Republike Srpske Krajine i Republike Srpske* iz koje se jasno vidi da su pripreme za ujedinjenje pobunjenih Srba iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine tijekom 1995. bile u završnoj fazi. Dokumente je za tisak odabrao i priredio pročelnik Odjela za arhivsko gradivo HMDCDR-a, prof. Mate Rupić. Na samom kraju fotomonografije je poglavlje

„Zborna područja“ te popis postrojbi i njihovih zapovjednika u vojno-redarstvenoj operaciji *Oluja* (181.-186.).

Fotomonografija je nastala suradnjom Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskoga rata s Hrvatskim vojnim muzejom, Središnjim vojnim arhivom, Odjelom Hrvatskih vojnih glasila MORH-a, Udrugom specijalne policije, fotodokumentacijom *Večernjeg lista*, te zahvaljujući susretljivosti autora objavljenih fotografija. Osim što svjedoči o presudnom događaju iz novije hrvatske povijesti, ova fotomonografija sažeto i jasno, na jednom mjestu daje pregled uzroka rata u Hrvatskoj odnosno srpske agresije na Hrvatsku, te uzroke pokretanja *Oluje* i njezin tijek. Budući da je riječ o dvojezičnom izdanju, ona može pomoći razumijevanju Domovinskoga rata u čitatelja stranoga govornog područja. Na posljertku, njezina je vrijednost i u tome što s pomoću fotografija pripovijeda o vremenu i pobjednicima koji su prikazani u autentičnom ambijentu i okolnostima u kojima je operacija tekla.

ŽELJKA KRIŽE

Derek CHOLLET, *Tajna povijest Dayton, Američka diplomacija i mirovni proces u Bosni i Hercegovini 1995.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2007., 423 str.

U proljeće 1996. godine tadašnji američki državni tajnik Warren Christopher naložio je tijelima svoga ministarstva izradu studije o američkom pokušaju uspostave mira u Bosni i Hercegovini 1995. koji je rezultirao mirovnim sporazumom u Daytonu iste godine. Ukupan pothvat kasnije će dobiti naziv *Projekt povijesti Dayton (Dayton History Project)*. Kako u predgovoru knjige ističe direktor projekta i zamjenik pomoćnika državnog tajnika za javne poslove Bennet Freeman, cilj je bio napisati povijesni prikaz na temelju povjerljivih dokumenata i razgovora sa sudionicima te ustrojiti sveobuhvatne i iscrpne arhive s tim materijalom. Najočitiiji, javnosti barem, rezultat projekta ova je knjiga Dereka Cholleta, predavača na američkom Centru za strateške i međunarodne studije (CSIS, Washington), profesora na sveučilištu Georgetown i savjetnika nekolicine istaknutih demokratskih političara.

Knjigu čini devet većih poglavlja koja kronološki prate napore američke diplomacije od svibnja do studenoga 1995. u tri faze, odnosno razdoblja: uobličavanje nove američke diplomatske inicijative od svibnja do početka kolovoza; vođenje posredničke diplomacije i postizanje sporazuma o okvirnim načelima mirovne nagodbe od sredine kolovoza do listopada i konačno, izravni pregovori u Daytonu u studenome. Predgovor hrvatskome izdanju napisao je Hidajet Biščević, onodobni pomoćnik ministra vanjskih poslova, danas državni tajnik u Ministarstvu vanjskih poslova i europskih integracija, dok je autor općeg predgovora navedeni Bennet Freeman. Knjigu je s engleskoga jezika preveo Zoran Bošnjak, i sam aktivni sudionik dejtonskih pregovora.

Prvo poglavlje nosi naslov „Ljetna kriza: lipanj – srpanj 1995.“ (25.-61.). Nakon najnovijih zabrinjavajućih događaja u bivšoj Jugoslaviji, poput prekida primirja između Muslimana i Srba, hrvatske operacije *Bljesak*, novih napada na Bihać i Sarajevo, držanja kao talaca više od 350 vojnika UNPROFOR-a u zatočeništvu bosanskih Srba, bombardiranja NATO-vih zrakoplova i najave povlačenja UNPROFORA, u američkim krugovima učvrstilo se mišljenje o neodrživosti dotadašnje politike Clintonove administracije prema Bosni. Započinje rasprava o načinima uključivanja Sjedinjenih Američkih Država u rješavanje problema. Ideja se „bistrila“ u najvažnijim državnim tijelima, MVP-u, Pentagonu, Vijeću za nacionalnu sigurnost, Ministarstvu obrane. Autor, kao i u cijeloj knjizi, često navodi sjećanja sudionika tih rasprava i diplomatsko-pregovaračkih aktivnosti uopće. Također se opisuju osjetljive konzultacije s europskim saveznicima Velikom Britanijom i Francuskom o ulozi UNPROFOR-a i NATO-a u pitanjima eventualnog povlačenja međunarodnih snaga i zračnih udara.

Drugo poglavlje „Iskoristiti prigodu: Strategija završnog čina“ (62.-96.), prati događaje od završetka Londonske konferencije 21. srpnja do sredine kolovoza. U odnosima s europskim saveznicima i dalje je dolazilo do razilaženja oko nekih pitanja, poput zaštićenih zona i reakcije u slučaju uzimanja talaca. Velika Britanija protivila se proširenju zaštite na ostale zaštićene zone poput Bihaća plašeći se uvlačenja u rat, dok su i oni i Francuzi, budući da su imali svoje snage na terenu koje su željeli zaštititi, nastojali uzeti u obzir sve modalitete u slučaju uzimanja talaca. U poglavlju „Hrvatska ofenziva“ autor, apostrofirajući Splitski sporazum, donosi američka stajališta uoči *Oluje*. Oni su podržavali hrvatsko-muslimansku vojnu suradnju, ali su, u strahu od širega hrvatsko-srpskog sukoba, smatrali da bi ona trebala biti ograničena na područje Bihaća, odnosno, da bi trebalo upozoriti Hrvatsku da ne napada tzv. RSK. Američke obavještajne službe procjenjivale su da će krajinski Srbi pružiti odlučan otpor, da će sukob biti dug i skup, ali i da će Hrvatska na kraju pobijediti. Shvaćajući da vojno jačanje Hrvatske može pomoći postizanju nagodbe, prema naoružavanju kršenjem embarga na uvoz oružja zauzeli su stajalište „ti ne pitaj, a ja šutim“. Nakon svega, u američkim krugovima prevladala je ocjena da je Oluja „dramatično“ promijenila stanje u Bosni, a Srbima prvi put u četiri godine nanijela „golemi vojni poraz“ te stvorila povoljne uvjete za diplomatsku inicijativu i pristajanje Srba na pregovore, osobito jer je Miloševićovo nereagiranje davalo znakove da ne želi širiti sukob. U tom smislu uz pomoć međuresornih usuglašavanja u SAD-u dolazi do odluke o ciljevima i oblicima misije te formiranja pregovaračkog tima na čije je čelo postavljen Richard Holbrooke, pomoćnik državnoga tajnika W. Christophera, na glasu kao agresivan i čvrst pregovarač koji će umjeti s „tvrdoglavim balkanskim vođama“. Chollet donosi sedam točaka s uvjetima za mirovnu nagodbu u Bosni, kojima su se rukovodili američki pregovarači, te predviđene „mrkve“ i „batine“ za obje strane za poticanje na pregovaranje.

Slijedi poglavlje „Tragedija kao prekretnica: prvo posredovanje, planina Igman i operacija Hotimična sila“ (97.-135.), koje Chollet započinje opisom prvog kruga razgovora Holbrookeove skupine s predsjednicima Hrvatske, BiH i SRJ. Nakon sastanka s predsjednikom Hrvatske Franjom Tuđmanom, koji je u svjetlu odnosa prema Bosni prikazan prilično kritički u kasnijim diplomatskim izvještajima, delegacija je otputovala na sastanak s predsjednikom SRJ Slobodanom Miloševićem, „ključnom karikom u svakome mirovnom sporazumu“. Doživljen kao „kockar“ i „trgovac“, Milošević je žarko želio postići ukidanje sankcija dok je Holbrookeova ekipa upravo to doživljavala

kao najjaču „mrkvu“ u svojim rukama i od njega tražila „privođenje“ bosanskih Srba na pregovore. Amerikance je uvijek iznova iznenađivala činjenica da je Milošević vrlo brzo mogao stupiti u vezu s Mladićem, premda je tvrdio kako nema nikakvog utjecaja na bosanske Srbe. Zatim slijedi opis tragedije koja je pogodila američku delegaciju kada su tri njezina važna člana poginula u nesreći na planini Igman na putu prema Sarajevu. Završetak poglavlja posvećen je sastanku s bosanskim izaslanstvom u Parizu i pokretanju zračnih udara protiv bosanskih Srba nakon granatiranja sarajevske tržnice.

O nastavku diplomatsko-vojnih aktivnosti i drugom krugu razgovora s europskim saveznicima i sukobljenim stranama govori poglavlje „Put u Ženevu: patrijarhovo pismo i zračne operacije NATO-vih snaga“ (136.-172.). Ovu fazu pregovora obilježila je nagodba Miloševića i bosanskih Srba prema kojoj on postaje glavni pregovarač u ime svih Srba koji će u izaslanstvu imati odlučujući glas. Potvrda je stigla pismom koje je potpisalo vodstvo bosanskih Srba i patrijarh SPC-a. Intenzivne diplomatske aktivnosti okrunjene su konferencijom u Ženevi gdje su ministri vanjski poslova Hrvatske, BiH i SRJ postigli dogovor o načelima budućega mirovnog sporazuma čija je glavna odrednica bilo priznavanje Bosne i Hercegovine kao jedinstvene države u postojećim granicama na temelju teritorijalnog omjera 51:49 posto.

Naslov petoga poglavlja je „Sila i diplomacija: prestaju NATO-vi zračni udari, zahuktava se ofenziva u zapadnoj Bosni“ (173.-208.). U isto vrijeme dok su trajali zračni udari, postrojbe HV-a, HVO-a i ABiH vršile su napredovanje u sjeverozapadnoj Bosni. Obje stvari stavljale su bosanske Srbe u vrlo nepovoljan položaj, a pregovaračkom timu otvarale su širi manevarski prostor. Međutim, to je u američkih saveznika izazvalo strah od širenja sukoba i protivljenje daljnjim napadima, a svoje protivljenje izražavali su i Rusi prema kojima se, kako je Holbrooke smatrao, morao stvoriti dojam da su uključeni u pregovore. Nakon što je pregovarački tim u jednom danu, 16. rujna, obišao sva tri glavna grada, u Zagrebu su se na američki zahtjev 19. rujna sastali Tuđman i Izetbegović. Premda su Amerikanci smatrali kako hrvatsko-muslimanska ofenziva pomaže mirovnom procesu, nisu htjeli da se ide na Banju Luku zbog opasnosti od izbjegličke krize i mogućeg upletanja SRJ. U tom trenutku snage Federacije imale su kontrolu nad više od 51% teritorija, za razliku od lipnja i 37%. Može se pročitati kako su Amerikanci Miloševića držali pristupačnijim i fleksibilnijim za pregovore nego muslimanske vođe, dok je Tuđman ocijenjen kao „ključni igrač“ za postizanje svakog sporazuma, ponajviše zbog uspjeha HV-a, premda je njegov osnovni motiv, kako se tumačilo, bilo vraćanje Podunavlja. Od sredine rujna u SAD-u radne grupe počinju raditi na nacrtu krovnog sporazuma.

Slijedi poglavlje „Sporazum u New Yorku, pregovori o prekidu vatre i približavanje nagodbi“ (209.-244.). Na početku se govori o pregovorima s ciljem usklađivanja stajališta o pitanjima uređenja buduće države – izbori, vlada, predsjedništvo, vanjska politika. Neočekivano, u tom trenutku problem pregovaračima počeo je predstavljati sve očitije suparništvo i podjelu u bosanskom vodstvu, između Izetbegovića i Šaćirbeja s jedne strane i Silajdžića s druge strane. Cilj novog Holbrookeova posjeta regiji bio je postići prekid vatre. Tome su se najsnažnije protivili Muslimani koji su smatrali kako napokon pobjeđuju te su postavljali protuuvjete. Hrvatska je prekid prihvaćala, no sam Holbrooke je na jednom privatnom sastanku s Tuđmanom, nastojeći izvući korist u pregovorima, poticao Hrvate na daljnje napade, štoviše, preporučivao zauzimanja

nekih gradova u Bosni uvjeravajući Tuđmana kako će tako kasnije imati zemlje na davanje. U ovom poglavlju kao novi element pritiska na sukobljene strane iznose se istrage o ratnim zločinima, pri čemu se nastojalo voditi računa o ravnomjernoj zastupljenosti.

U poglavlju „Pripreme za početak ‘pregovora izbliza’“ (245.-287.) govori se o završnim pripremama za mirovnu konferenciju. S europskim saveznicima trebalo je uskladiti stajališta glede funkcioniranja budućih mirovnih snaga - IFOR-a, dok se s Rusima, koje se moralo uključiti u mirovni proces i međunarodne snage, raspravljalo kako to postići bez vidljive podložnosti njihovih snaga NATO-u. Sredinom listopada Holbrooke je, uz pratnju europskog pregovarača Carla Bildta i ruskog člana Kontaktne skupine Igora Ivanova, obavio završnu turneju po regiji i provjeru svih strana, koje odabir vojne baze u Daytonu, usred Amerike, daleko od centara moći i medija, nisu prihvatile s oduševljenjem. Saveznicima je obećano svečano potpisivanje u Europi. Radne skupine stručnjaka u SAD-u nacrt sporazuma na 92 stranice i devet aneksa donijele su pet dana prije početka konferencije. Osnovnom pretpostavkom ikakvog uspjeha u Daytonu pregovarači su držali jačanje hrvatsko-muslimanskih odnosa, odnosno uspostavu održive i djelatne Federacije.

Dva posljednja poglavlja knjige, „Otvaranje pregovora i prosijecanje gustiša: Dayton, 1.-10. studenoga“ (288.-340.) i „Završni čin: Dayton, 11 – 21. studenoga“ (341.-397.), posvećena su događajima na samoj mirovnoj konferenciji. Pregled aktivnosti u Daytonu autor donosi kronološki, detaljno opisujući dan za danom. Već prvog dana pregovora Tuđman i Milošević započeli su s Christopherom i Galbraithom razgovore o istočnoj Slavoniji. U prvoj fazi pregovora postignut je napredak u pitanjima Federacije, Mostara i djelomičnog povratka izbjeglica. Međutim, opća ocjena Amerikanaca nakon prvih 10 dana bila je da su stvarna postignuća loša te da se proces pregovaranja treba ubrzati i konkretizirati. Drugim riječima, da se mora prijeći na pitanja zemljovida. Dodatni problem organizatorima predstavljale su delegacije zemalja Kontaktne skupine koji „više sabotiraju pregovore nego što pridonose rješenju“ te su ih stoga uključivali u što manjoj mjeri. Prema Holbrookeu, Rusija, Francuska i Velika Britanija ostavljale su dojam da bi poduprli rješenja koja povećavaju izgled nastajanja Velike Srbije. Pregovarači sukobljenih strana opisani su kao tvrdoglavi i nefleksibilni, Bosanci su tako „neorganizirani i razjedinjeni“, Milošević „nepošten“, a Tuđman „nezainteresiran“. Autor potanko opisuje sve vidove boravka delegacija, složenost, osjetljivost, napetost i atmosferu pregovora, strpljivost, domišljatost, karaktere i diplomatske vještine pregovarača. Također donosi neke neslužbene primjedbe i osobne impresije iz interne komunikacije i bilježaka američkih pregovarača sa susreta s „balkanskim vođama“, koje se tiču njihovih karaktera i ponašanja. Najžešći i najintenzivniji pregovori vođeni su 19. i 20. studenoga. U tom trenutku Milošević je bio spreman prepustiti Sarajevo Muslimanima za određene ustupke, no ispostavilo se da bi tako Federacija držala 55% teritorija što je Srbima bilo neprihvatljivo budući da je plan Kontaktne skupine jamčio omjer 51:49 posto. Da bi se došlo do toga omjera, trebalo je prepravljati zemljovide. U tome su glavnu ulogu preuzeli Milošević i Silajdžić, nastojeći izvući što više za svoju stranu. Izmoren i obeshrabren jalovim cjelodnevnim pregovorima, Holbrooke je u noći na 20. studenoga počeo sastavljati priopćenje o obustavi pregovora kad mu je javljeno da je dogovor postignut na način da je Silajdžić Srbima prepustio dio Federacije u sjeverozapadnoj Bosni koji su zapravo zauzeli i držali Hrvati. Hrvatski

ministar Granić žestoko se usprotivio tome u čemu ga je podržao Izetbegović, svjestan da u protivnome Federacija ne bi opstala. U krajnje dramatičnoj situaciji, ujutro 21. studenoga, dva sata prije konferencije za tisak na kojoj je trebalo objaviti propast pregovora, Muslimani su pristali na Miloševićev prijedlog odgode pitanja Brčkog i međunarodne arbitraže. Sporazum je u Washingtonu objavio predsjednik Clinton, a parafiran je u Daytonu.

U „Pogovoru“ (399.-410.) Chollet daje kratak opis događaja i aktivnosti do svečanog potpisivanja u Parizu 14. prosinca, uz prikaz političke i medijske kampanje kojom se u Sjedinjenim Državama nastojala osigurati široka potpora slanju 20.000 američkih vojnika u Bosnu i Hercegovinu. Na kraju knjige nalaze se „Zahvale“, „Bilješka o izvorima“ i „Kazalo imena“.

Ova iscrpna studija pruža detaljan uvid u diplomatske aktivnosti koje su dovele do postizanja mirovnog sporazuma o Bosni u Daytonu. Ona prati raspoloženje i stajališta američke politike prema bivšoj Jugoslaviji, na temelju diplomatskih bilježaka, materijala State Departmenta, razgovora s akterima i obavještajnih podataka. S obzirom na to da je Chollet eklektički, bez mnogo vlastitih zaključaka, kronološki i pregledno s američkog stajališta prikazao diplomatski proces u službi postizanja mira u Bosni, ona je nezaobilazan izvor podataka za proučavanje događaja koji su doveli do prekida rata u bivšoj Jugoslaviji.

IVAN RADOŠ